

INNEHÅLL

<i>Förord:</i> Efter välförrättat värv	7
Farisé och romersk medborgare	13
Domedagsprofeten från Galileen	18
Tumult i templet	30
Romersk rätt	42
Mysteriet med den tomma graven	51
Den judiska sekten	65
Vägen till Damaskus	73
Återkomsten	83
Juden blir romare	96
Brytningen	105
Ögonvittnet?	116
Breven från Korinth	126
Fienderna	138
Missionsfästena vid Egeiska havet	147
Till tredje himlen tur och retur	162
Hedersfången	168
Det hägrande Rom	181
Neros mildhet	191
Slaget mot Jesusrörelsen	197
Neros grymhet	204
Herodianen	210
De sista breven	217
Undergången	223
Paulus nya testamente	235
<i>Bilaga:</i> Jakobs brev	241
Källor	251
Litteratur	252
Bildkällor	255
Register	257

FÖRORD

EFTER VÄLFÖRRÄTTAT VÄRV

En stad i romarriket under kejsar Neros regering på 60-talet e.Kr. En äldre man sitter och dikterar det ena brevet efter det andra för sin skrivare, som präntar ned orden på papyrus. Det är brev till olika trosfränder som han tidigare träffat och övertygat, hjälpt att hålla fast vid den gemensamma tron och talat till rätta man mot man eller som predikare för en stor församling. De flesta befinner sig i helt andra delar av det väldiga riket, och han känner frustration över att inte kunna tala till människorna där borta öga mot öga och få svar eller höra tvivel från dem, som han skulle kunna bemöta direkt med den stora övertalningsförmåga han gjort sig känd för. Men breven är ändå viktiga för att de repeterar och präntar in i församlingsmedlemmarna det han redan sagt så många gånger, så att de troende ska ha hans ord bevarade som rättesnören vid sina kommande gudstjänster och samtal och, inte minst, för att de framhäver hans uppoffringar och stora insatser som apostel. Och att det är just han som har förmedlat det enda sanna budskapet från Herren tvivlar han inte på; den heliga anden har ju själv givit det till honom vid så många tillfällen.

Dessa brev är de sista livstecknen vi har från aposteln Paulus.

Han hade nu gjort det mesta som stod i mänsklig makt för att nå sitt mål. Han hade kämpat och lidit i med- och motgång under decennium efter decennium, rest fram och tillbaka till lands och till havs genom romarrikets provinser, blivit pryglad, utsatt för stenkastning och hånad men också hyllad av jublande anhängare. Trött måste han ha varit när han satt där och dikterade, trött och kanske uppgiven i sitt hopp om att fortfarande vara i livet vid Jesus återkomst till jorden för den slutliga domen, då Paulus och hans medtroende – ”de heliga” – skulle få träda in i Guds eviga rike. Ett visst hopp fanns det förstås ännu: Jesus hade ju lovat sina lärjungar att han skulle komma tillbaka medan en del av dem ännu levde, så när nu fler och fler av dem började falla ifrån så måste väl ändå tiden snart vara inne?

Men tiden var inte inne, och om Paulus hade vetat att det skulle komma att gå ytterligare två årtusenden – längre än tiden från Abraham till honom själv – utan att något hände så skulle han kanske ha börjat tvivla på sin förkunnelse på allvar. Och lika besviken som han skulle ha blivit över detta, lika förundrad skulle han nog ha blivit om han hade vetat vilket enormt genomslag hans lära skulle komma att få under de följande århundradena. För det är ingen tvekan om att det var Paulus som lade grunden för kristendomen och dess spridning över världen – den kristendom som vi känner men som nog skulle vara svårare att känna igen för Jesus och hans lärjungar.

Paulus egna brev är tillsammans med ett par andra brev i Nya testamentet de äldsta källorna vi har om den tidigaste kristendomen, men även när det gäller dem är det ibland osäkert vem som har hållit i pennan. Apostlagärningarna och evangelierna är yngre,

men de har ändå tillkommit under det första århundradet efter Kristus. Till skillnad från breven är de dock berättande källor med sina egna tolkningar av Jesus, hans lärjungars och Paulus liv och verksamhet, tillkomna vid en tid när kristendomen och dess trosföreställningar började bli etablerade och legendbildningen hade pågått under flera decennier – en legendbildning som tog sin början direkt efter Jesus korsfästelse och troligen redan dessförinnan.

Att skilja den bakomliggande verkligheten från senare tillkomna myter och tillrättalägganden är därför ingen lätt uppgift, och de slutsatser som dras kan givetvis aldrig bli helt objektiva. Man får här arbeta med rimlighetsbedömningar och jämförelser med andra källor, och lyckligtvis finns det sådana för den romerska och särskilt den judiska historien. De är nära samtida med Paulus verksamhet och innehåller flera intressanta uppgifter som kan kasta ljus över hans person och hans identitet. I övrigt har vi bara senare traditioner att tillgå, tillkomna när den nya religionen och mytbildningen kring den fått en ännu fastare form än på evangeliernas tid.

Under de senaste seklerna och särskilt under de senaste decennierna har det bedrivits en omfattande historisk forskning om den tidiga kristendomen, en forskning som i flera fall skilt sig från den äldre genom att forskarna själva inte haft kristen tro. De har därför haft bättre förutsättningar att betrakta källorna objektivt ur ett historiskt/kritiskt perspektiv, vilket lett till att flera nya tankar kunnat läggas fram på basis av särskilt de äldsta skrifterna.

Det är denna forskning som utgjort bakgrunden till den bild av Paulus roll för kristendomens ursprung och framväxt som presenteras i denna bok. Urvalet och den slutliga tolkningen av källmaterialet samt de resonemang som förs kring detta är dock

helt och hållet mina egna. Framställningen är baserad på en strikt historisk/vetenskaplig grundsyn, och inga övernaturliga orsaker till olika händelser har således godtagits; i stället har jag försökt ge naturliga förklaringar till det som skedde. Inte heller har jag gjort några mer djupgående teologiska analyser utan bara diskuterat de mer framträdande trosuppfattningar hos olika riktningar som haft betydelse för det historiska förloppet.

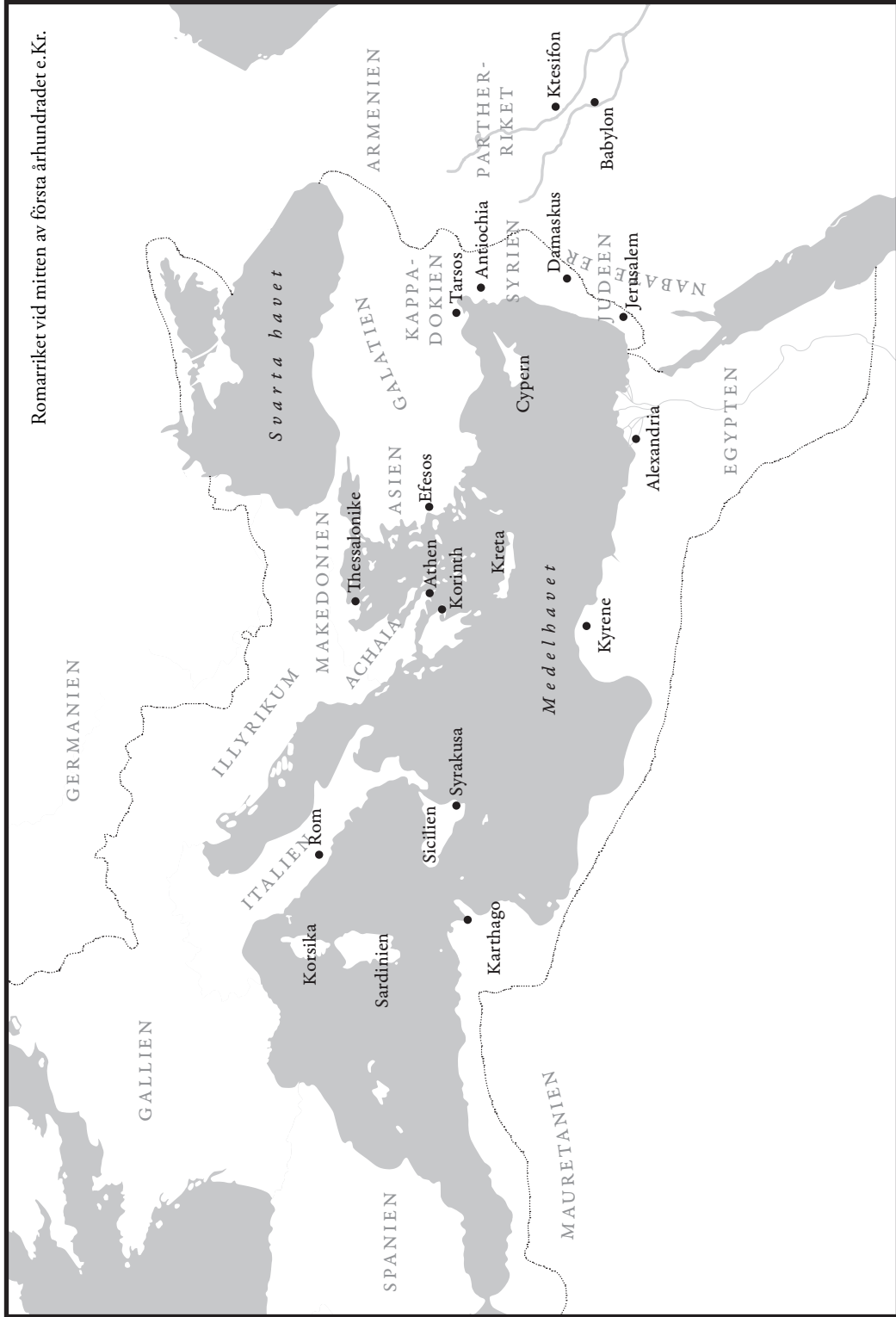
De citat som ges ur Gamla och Nya testamentet följer texten i Bibelkommissionens översättning (Bibel 2000). På vissa ställen diskuterar jag dock alternativa tolkningar av vissa ord med hänvisning till andra översättningar samt ordböcker i nytestamentlig grekiska. Utöver bibelcitaten finns som bilaga i slutet av boken hela Jakobs brev – en ofta förbisedd men viktig källa när det gäller Paulusforskningen – så att man ska kunna göra jämförelser med denna text under läsningen utan att behöva ha bibeln tillgänglig. Citaten ur de engelskspråkiga källutgåvorna är översatta av mig.

Någon kanske frågar sig hur jag som forskare och författare med inriktning på yngre järnålderns och vikingatidens arkeologi och historia plötsligt kan börja ägna mig åt en helt annan tid och ett helt annat ämne. Men för mig är det i första hand det historiska problemet i sig som är det primära; lockelsen i att arbeta med frågor som ännu inte fått svar och att försöka rekonstruera för länge sedan svunna händelseförlopp. Och i Paulus fall finns det många frågor att söka svar på: Vem var han egentligen, vilken samhällsställning hade han, vad var orsaken till hans plötsliga omvändelse och, inte minst, vad var det som drev honom till att med sådan frenesi predika sitt eget evangelium för människorna i östra medelhavsområdet?

Till detta kommer att jag, ända sedan jag som liten pojke brukade ligga på golvet i min mormors hus och titta på bilderna i Dorés stora gamla familjebibel, har haft ett starkt intresse för den bibliska historien. Detta intresse har följt mig genom åren, och jag har sedan länge funderat på att fördjupa mig i något problem inom antiken och bibelns värld som omväxling till runstenar, vikingafärder och det fornnordiska samhället. Denna tanke har vuxit sig allt starkare under de senaste åren i samband med läsning av olika böcker om kristendomens uppkomst. Särskilt har jag blivit inspirerad av Paulusavsnittet i Per Molanders bok *Shulamits väg*, som till stor del bygger på Robert Eisenmans forskning, och av utställningen "Juden Jesus" på Judiska Museet i Stockholm, med tillhörande bokutgåva. Den slutliga ingivelsen kom dock under ett besök på Cypern, där legenderna om Paulus besök och lämningarna efter den gamla romerska staden Pafos fick aposteln att kännas särskilt närvarande.

För genomläsning och synpunkter på manuset tackar jag professor emeritus Anders Hultgård och professor Henrik Williams.

Mats G. Larsson

FARISÉ OCH ROMERSK MEDBORGARE

Nästan så långt österut man kan komma längs Mindre Asiens södra kust rinner floden Kydnos ut i Medelhavet. Vid dess strand ett par mil ovanför utloppet låg – och ligger ännu – staden Tarsos. Den hade en gång i tiden grundats av fenikierna och var nu, efter områdets införlivande i det romerska väldet för någon mansålder sedan, huvudstad i provinsen Kilikien. Kydnos var farbar ända upp till Tarsos, och den utvidgning floden bildade strax söder om staden fungerade som hamn för båttrafiken på Medelhavet. Här skeppades bland annat timmer från skogarna på de intilliggande Taurusbergen och inte minst kilikium, det grova tyg av gethår som var en specialitet för staden och som särskilt användes till tältduk. Men Tarsos var inte bara en stad för hantverkare och köpmän utan var också ett viktigt kulturcentrum. Här fanns sedan länge en framstående akademi, och här blomstrade filosofiska skolor med rötter i såväl grekiskt som orientaliskt tänkande tillsammans med religiösa strömningar från öst och väst – staden befann sig ju i den östligaste utkanten av romarriket och inte långt från gränsen mot det iranska partherriket. Och liksom i många andra romerska städer i det gamla Grekland fanns i Tarsos sedan länge en judisk

församling som levde efter sitt folks gamla traditioner, även om man inte helt kunnat undgå att påverkas av sin grekisktalande omgivning och den romerska överhögheten.

Enligt Apostlagärningarna i Nya testamentet var det i denna stad Paulus föddes ungefär vid den tid då Jesus enligt den kristna tideräkningen föddes i provinsen Judaea. Familjen var judisk, och vid omskärnelsen åtta dagar efter födelsen gav hans föräldrar honom det hebreiska namnet Saul, detsamma som den förste kungen över Israel haft, den kung som likt gossens fader var av Benjamins stam. Om pojken även fick namnet Paulus redan från början vet vi inte säkert, för enligt Apostlagärningarna började han använda detta först under sina missionsresor. Men kanske ansåg hans föräldrar att det var praktiskt i den värld sonen växte upp i att han också fick ett latinskt namn, och som ytterligare ett skäl för detta såg man säkert det faktum att gossen redan vid födelsen erhållit något så exklusivt som romerskt medborgarskap, vilket bör innebära att det hade gått i arv från hans far.

Paulus ger i sina egna brev bara ett fåtal uppgifter om sin bakgrund och uppväxt; egentligen är det bara upplysningen om att han var av judisk familj och tillhörde Benjamins stam som kommer direkt från honom själv. Men eftersom Apostlagärningarna åtminstone delvis kan ha nedtecknats av en av hans följeslagare så får vi räkna med att även deras bild av Paulus uppväxtförhållanden bygger på hans egna uppgifter. Någon annan, oberoende källa som kan bekräfta dessa uppgifter finns däremot inte. Detta innebär att vi är helt i händerna på Paulus själv när vi följer hans tidiga öden; både vad avser de fåtaliga uppgifter som meddelas och – inte minst – vad som har utelämnats.

En sådan saknad uppgift som många forskare grunnat förgäves över är hur Paulus far kunnat få romerskt medborgarskap som sedan gått vidare till sonen. Det var nämligen inte lätt för någon i de nyttillkomna provinserna att få denna ställning och de rättigheter som följde med den. Om man inte gjort riket speciella tjänster genom att till exempel delta i hjälptrupper eller tillhörde det fåtal som med hjälp av pengar kunde skaffa sig ett medborgarskap, så fanns det i själva verket inte stora möjligheter.

Vad fadern hade för yrke och vilken betydelse detta kan ha haft för medborgarskapet sägs det inte heller någonting om i Nya testamentet. Men med tanke på såväl hemstadens huvudprodukt som det hantverk Paulus själv lärdes upp till – tält- eller sadelmakeri (det grekiska ordet kan stå för bägge) – ligger det nära till hands att tänka sig att det var detta hantverk som även var faderns yrke. Att yrken går i arv är ju relativt vanligt och var det ännu mer vid denna tid, och om man vill kan man jämföra med Jesus, som enligt evangelierna blev snickare liksom sin far Josef.

Om en hantverkare verkligen kan ha gjort sig förtjänt av ett romerskt medborgarskap så får vi väl räkna med att han har haft en betydande rörelse och dessutom varit en uppskattad och återkommande leverantör av utrustning till den romerska hären, som givetvis hade ett stort behov av tält och sadlar för sina fälttåg. Men det kan också ha varit så att upphovet till medborgarskapet ska sökas i tidigare släktled, och det finns uppgifter om att den romerske härföraren Marcus Antonius gav romerskt medborgarskap åt stora mängder judar som hade hjälpt honom under hans strider i Främre Orienten.

Dessa släktled vet vi dock inte mycket om, utom att det finns en osäker yngre tradition om att Paulus föräldrar kom från staden

Giskal i Galileen. Men som vi ska få se längre fram i boken så har det även lagts fram hypoteser som leder familjen tillbaka till andra och synnerligen mäktiga förfäder.

Både Paulus och hans far var fariseer, säger Apostlagärningarna, en judisk trosriktning eller snarare religiöst parti som vi känner igen från Jesus förkunnelse i evangelierna. Paulus sändes därför till Jerusalem för att få sin uppfostran där, och som lärare fick han rabbinen Gamaliel, en högt aktad farisé och lärare i den judiska lagen.

Till skillnad från det andra stora religiösa partiet, saddukeerna, följde fariseerna både den skrivna lagen såsom den framgår av Moseböckerna och en mängd hävdvunna muntliga traditioner som inte står där. I denna anda hade man utvecklat en lära som innefattade odödligheten, uppståndelsen, förtappelsen samt änglar och onda andar, medan saddukeerna inte trodde på någonting av detta utan höll sig till det som stod skrivet.

Saddukeerna rekryterades vid denna tid framförallt ur de högre sociala skikten i samhället; de som styrde över såväl tempelkulten som det ekonomiska systemet och som upprätthöll kontakten med de romerska erövrarna genom bland annat översteprästerna i Jerusalem. Ett diplomatiskt förhållningssätt till romarna var därför nödvändigt för dem, medan fariseerna var mer oppositionella, motsträviga och trotsiga mot ockupationsmakten. Deras ledare tillhörde vanligen de skriftlärdade, bland vilka deras traditioner vuxit fram, och de hade sitt främsta stöd bland de breda lagren i samhället. De ägnade sig också åt viss mission för att sprida sin lära till områdena utanför själva Palestina.

Att vara både farisé och romersk medborgare får alltså ses som tämligen motsägelsefullt och måste ha inneburit dubbla lojaliteter

för såväl fadern som Paulus själv. Och denna dubbelhet hade även en språklig motsvarighet: eftersom Paulus fötts i en hebreisk familj måste han ha talat arameiska, det språk som brukades i Palestina vid denna tid, samtidigt som det framgår av bibeln att han behärskade grekiska, vilket fungerade som ett slags världsspråk. Såväl vad gäller grupptillhörighet och språk som sitt eget namn hade Saul/ Paulus således en fot i vartdera lägret, och detta har säkert varit av avgörande betydelse för de ställningstaganden han senare gjorde när han predikade sin lära i olika delar av riket.

Apostlagärningarna fortsätter sin skildring med att Paulus tillbringade större delen av sina ungdomsår i Jerusalem och att han engagerade sig djupt i sina studier, troligen med målsättningen att skapa sig en ställning som skriftlärd. Som sådan borde man dock även lära sig ett hantverk, och som vi redan sett så valde Paulus tält- eller sadelmakeriet, vilket kan ha gett honom hans uppehälle såvida han inte hade ett underhåll från fadern.

På detta sätt förefaller Paulus ha levt i Jerusalem ända tills han blivit omkring 30 år gammal. Någon familj verkar han aldrig ha bildat, vare sig under denna tid eller senare; det framgår i stället av hans brev att han föredrog att leva som ogift. Inte heller nämns några närmare släktingar förutom en systerson som hjälper honom i ett senare skede av hans verksamhet.

Med tiden utvecklades Paulus till en allt strängare och mer intolerant farisé, säger Apostlagärningarna, och han kom därför att reagera med stark motvilja mot den nya religiösa rörelse som började växa fram i staden omkring år 30, en rörelse som det nu är dags att titta närmare på innan vi följer Paulus vidare öden.